

“..Я нікому не дозволю відібрати у мене моє щастя”

Ім'я Михайла Коцюбинського, видатного українського письменника кінця XIX – початку XX століття, добре відоме в Україні. Час від часу на телеекранах промайне шедевр Параджанова “Тіні забутих предків”, і мимоволі згадуєш, що автор цієї безсмертної повісті – Коцюбинський. Це був справді видатний письменник, якого перекладали в Європі ще за життя, а видавці навіть конкурували між собою за право надрукувати нову річ Коцюбинського. Ця постать оповита таємницями.

Довгий час ніде не згадувалось ім'я найстаршого сина – Юрія Коцюбинського, репресованого 1937 року. Мало можна було дізнатись про доньку Оксану, яка померла у 1920 (вона була дружиною репресованого Віталія Примакова). Та й сам Коцюбинський іноді піддавався своєрідній критиці, письменник спілкувався з людьми, яких згодом було оголошено “ворогами Радянської держави”, – Грушевським, Терещенком, Чикаленком.

Була в житті Коцюбинського таємниця, на розкриття якої наклала заборону не лише тодішня влада, а й молодша донька Михайла Михайловича – Ірина: про стосунки її батька з Олександрою Аплаксіною. Письменник упродовж восьми років палко і ніжно кохав цю жінку, молодшу за нього на 16 років. І її почуття було не менш глибоке і вірне, адже Олександра залишилася самотньою назавжди.

Так чим же були їх взаємини – світлим і терпким коханням, щирою і великою дружбою, непереборною, самим Богом дарованою прихильністю, що не тільки зігривала їх серця, а й завдала обом стільки тривог і сум'яття, прикрощів і печалі?

Марно над цим сушити голову. Суть, очевидно, полягає у тому, що кохання їх було глибоким, непідробленим, прихованим від безжального суду публіки, сповнене гідності, цілісності, високої духовності.

Перша половина чернігівського періоду життя Коцюбинського, як стверджують автори мемуарів, була періодом розквіту його духовних і фізичних сил. Талант митця досягнув вершин свого розвитку. Постать Коцюбинського чітко вирізнялась на тлі сірої маси інтелігенції старого чиновницького Чернігова.

Але період 1903 і 1905 рр. відзначений дослідниками як час безпрецедентного спаду у творчій активності М. Коцюбинського. Негативно відбилися на літературній праці і особистості негаразди. На той час у стосунках Коцюбинського з дружиною Вірою, матір'ю чотирьох його дітей, по шести роках спільного життя сталася криза, зумовлена як внутрішніми

чинниками, так і зовнішніми обставинами.

Михайло Могілянський, котрий знав подружжя Коцюбинських від перших років шлюбу, писав: «чудесная девушка» (Віра) поволі змінювала, для цього було досить причин в умовах життя глухої провінції, невсипущої праці,

великої сім'ї, хвороби чоловіка, в значній мірі її засмоктувала стихія «обивательства»: зміняло й почуття Михайла Михайловича.

А ось як про це пише донька Ірина: «Весь тягар побутових прикростей падав на мамині плечі. Працювала зверх сил не тільки на службі, а й вдома. Уміла сполучати літературну працю як секретар, коректор, критик творів чоловіка з самою буденною чорною роботою в господарстві...».

Родина Коцюбинських у вітальні власного будинку в Чернігові, 1907 р.

Коцюбинський з дружиною, 1907 р.

«Доволі часто можна було зустріти Михайла Михайловича в кіно, куди він приходив разом з Вірою Устимівною. У свята часто доводилося спостерігати прогулянки цілої родини Коцюбинських – Михайла Михайловича, Віри Устимівни і дітей в гуцульських безрукавках», - так згадує Гліб Лазаревський.

Здавалося, що в цій сім'ї мир і злагода. Лише близькі до письменника люди знали про його самотність. Він говорив їм про нецікаву, майже механічну працю, яка його втомлює. Михайло Михайлович переконував співбесідника, що його мозок обезкровлюється і не вистачає сил для літературної праці.

Для Коцюбинського драмою було все навколишнє життя з його буденщиною та негараздами з нудною чиновницькою службою, з невідповідністю бажань та можливостей, з його прагненнями вирватись з рутини набридливої сірості.

«Мене гнітить сіре одноманітне життя, – писав Коцюбинський у начерку «Мене гнітить...», – а мені хочеться життя яскравого, блискучого, діяльного, хочеться пити з повної чарки. Я маю право на таке життя, як кожна людина, а тим часом мушу скніти й волочити скучне життя без надії на краще».

Микола Чернявський писав про Михайла Михайловича: «У нього була цілком жіноча вдача, і та вдача вимагала, щоб хтось оцінював її красу, ніс їй свою офіру ...». Це саме й зробила Олександра Аплаксіна.

Олександра Аплаксіна народилася 1880 року в місті Витегрі Олонецької губернії. 1887 р. родина Аплаксіних переїхала до Чернігова. Закінчивши 1898 р. із золотою медаллю Чернігівську жіночу гімназію, вона деякий час

заробляла приватними уроками в маєтку поміщика Корчака Котовича в Городнянському повіті Чернігівської губернії. Але цих заробітків бракувало, й 1901 р. О. Аплаксіна влаштувалася на службу на книжковий склад Чернігівської губернської земської управи. 1902 р. вона перейшла до іншого

Чернігів. Оцінно-статистичне бюро.

підрозділу управи – новоствореного Оцінно-статистичного бюро, де служив Коцюбинський, і невдовзі привернула увагу до себе Михайла Михайловича, натури ліричної, якою він був, натури, що прагнула нових злетів почуттів.

На час зустрічі з Олександром Михайло

Михайлович був одружений і мав четверо дітей, утримував сліпу матір. Сестра Ліда також жила в сім'ї письменника. Познайомившись з Аплаксіною, Коцюбинський незабаром відчув у ній, незважаючи на її молодість, близьку собі людину – кохану і друга.

Спочатку письменник навіть не приховує того, що в Аплаксиній шукає окраси для свого життя, стимулу своїх почуттів і своєї творчості.

Особисте знайомство 38-річного письменника з молодшою на 16 років

Службовці оцінно-статистичного бюро. Стоїть перша зліва – О. Аплаксіна, 1906 р.

Олександром відбулося 1902 року на вечірці в Солонин: господарі представили Коцюбинському його майбутню співробітницю. Перший рік їхні стосунки були суто робочими. На другий рік він почав приділяти їй більше уваги ніж іншим співробітницям, і невдовзі, на початку 1904 р., виявив своє почуття до неї.

Їй подобався цей стрункий, завжди елегантно вдягнений з виразними темними очима завідуючий! Завжди чемний і ввічливий до співробітників та відвідувачів, він водночас тримався відокремлено і стримано. Любив, здавалося, лише книги і часописи, котрі у складчину купувалися для створеної при бюро невеличкої бібліотеки.

Якось він сказав, що її викликають до телефону. Вона встала, Коцюбинський пішов за нею. Взявши трубку і не дочекавшись відповіді, Шура хотіла піти, але Коцюбинський схопив її руку і почав цілувати. Вона вирвалася і втекла до своєї кімнати. Наступного дня, проходячи через її робочу кімнату, він поклав на стіл записку:

«Не сердитесь на меня. Я виноват только в том, что Вас люблю, горячо и искренне. Если же Вы, все-таки, считаете меня виновным, я готов чем угодно заслужить Ваше прощение, только не сердитесь. В знак того, что не сердитесь, взгляните на меня.

Поднимите же, Ваши глаза, дорогая, любимая!» (18 березня 1904 р.)

Коли 22-річна Аплаксіна довідалася, що її колега-письменник, дуже зацікавилася цим. Їй хотілося почитати щось з його творів. Хтось приніс їй «Цвіт яблуні». Українську мову вона знала погано, через те не зовсім зрозуміла фабулу, але відчула красу стилю та глибину психологічного аналізу. То, мабуть, була перша іскорка великого почуття. Втім, романтичні стосунки склалися між ними не одразу.

Аплаксіна хвилювалась, що він письменник, вона думала, чи не в шуканнях сюжету він придивляється до неї. Це чомусь образило її. У результаті своїх сумнівів вона вирішила, що необхідно взяти себе в руки і дати зрозуміти Коцюбинському, що вона не дуже схильна захоплюватися.

Шурочка вирішила, що цьому треба покласти край, відповіла: «За яку дурненьку дівчину ви мене вважаєте, думаючи, що я вірю усьому цьому, що Ви пишете?»

Згодом, роздаючи заробітну плату, разом з грішми він поклав їй записку: *«Вы роковым образом ошиблись. Но так, как Вы хорошее чувство мое считаете для себя оскорбительным, я никогда больше не позволю напоминать себе о нем, даже о своем существовании».*

«Коли я почитала це, – зізналася згодом Аплаксіна, – то відчула, що усе стало сірим і похмурим навколо». А тим часом Коцюбинський додержав своєї обіцянки і тижнями не заходив до її кімнати. Та все ж поступово враження від незлагоди розвіялися і кохання спалахнуло з новою силою. Мине ще кілька місяців, аж поки вони нарешті прийдуть на перше побачення – 3 січня 1905 р. у сніговій заметілі, на одній з безлюдних вечірніх вулиць Чернігова. Коцюбинський і Аплаксіна гуляли містом і вперше говорили про взаємні почуття. Відтоді їхні побачення стали регулярними і відбувалися, як правило, в місті або на природі за містом; зрідка вдома в Олександрі, коли там більше нікого не було.

«... я все же счастлив бесконечно, зная, что ты меня любишь. Это такое огромное, такое яркое захватывающее счастье, что я буквально пьян от него. Ты меня любишь! Ты моя! Я могу целовать тебя, ласкать, слышать твой голос, видеть твои чудные глаза, любить тебя и отдать тебе свое сердце нераздельно. Мне хочется всем людям крикнуть в лицо: «Я счастлив!, и я едва сдерживаюсь. Что-то сильное и могучее захватило меня – и я никому не позволю отнять от меня мое счастье, так дорого, с такими жертвами доставшееся мне».

(5 січня 1906 р.)

«Наши свидания – это счастливейшие часы моей жизни. Они очаровывают меня, опьяняют; согревают счастье, мирят меня с жизнью. Голубка моя, как я люблю тебя!»

(1906 р.)

«Я здоров, хотя не весел. С горя (да, с горя!) иду вечером в театр на «Дети солнца». Гастролирует здесь Комиссаржевская – говорят, она очень хорошая в некоторых ролях. И опять досадно, что мы не вместе смотрим ее, опять удовольствие непомерное. Может быть, тебе надоело, что я так связываю свою жизнь, свои радости и огорчения с тобой, моя голубка, но я иначе не могу, ты для меня самое дорогое существо, я привязан к тебе всем сердцем и люблю тебя безумно, горячо.» (7 травня 1906 р. Київ)

«Сердце мое, дорогая моя! Все дни у меня было такое плохое, тяжелое настроение, что я не мог работать. Никуда не ходил, не гулял, не писал. Все вечера просидел у себя в кабинете за книгой. Не писал тебе об этом, не хотел огорчать тебя, мое сердце. Но потом подумал: если на самом деле ей необходимо знать, что со мной, хорошо мне или плохо, - и отважился. ... что с тобою, Шурочка любимая? Напиши непременно, иначе буду беспокоиться. Мы обое думаем, что писать о себе неинтересно, все только хочется знать о другом. Дорогая моя, единая, любимая! Целую тебя от всего сердца, крепко, крепко, как люблю. Еще раз целую, мое дитя.

Твой.»

(1906 рік. Чернігів)

В листах Коцюбинський обіцяє, що незабаром вони на все життя будуть разом. А Шурочку Аплаксину охоплюють сумніви: «Впливали в пам'яті розмови в бюро про те, що Коцюбинський – людина, яка легко і швидко захоплюється, і це бентежило мене. Думка, що Михайло Михайлович просто розважається, пройняла мене болем і образою».

«Вот я и без тебя живу, моя дорогая. Жизнь сделалась беднее и печальнее. Как тело без души. Ни к чему нет желания. Иногда целыми днями не перекинусь ни с кем единым словом. Так хмуро на душе. ... Пробовал писать – рука тяжелая, как и душа, все краски погасли. Нет, не привыкну я к разлуке, не утешает меня одиночество.

Иногда кажется, что все пропало, что любые усилия бесплодны и смешны, временами же светится где-то вдалеке надежда и манит...

Твой. » (26 серпня 1906 р. Чернігів)

«Я почувала, що в моє життя вривається щось велике і серйозне, прекрасне і болісне. Десь у глибині свідомості невиразно ворушилася думка, що кохаю Михайла Михайловича» - так напише у своїх спогадах Олександра Аплаксина.

У них не було жодних секретів. І від цього їхні стосунки видавалися дуже легкими і щирими. Проте, з іншого боку, їм було дуже важко через те подвійне життя, яким доводилося жити. Оптиміст Коцюбинський втішав Шурочку: «Не грусти, моя дорогая! Все будет хорошо. Мы будем счастливы и вознаградим себя за лишения – порукой тому наша любовь».

«Хорошо, моя голубка, я буду каждый раз писать тебе, чем я занят. Но не лучше ли рассказать при встрече: ведь в письме много не скажешь. Напрасно ты так относишься к своим запискам. Я их так люблю; каждое твое слово мне дорого и мило бесконечно».

(1907 р. Чернігів).

Буденні куточки сіренького провінційного одноповерхового Чернігова, вулиці, якими стільки сходжено, оживають, набувають світлості у променях палкого почуття.

**Богоявленська
вулиця
у Чернігові.**

**Губернаторський
будинок
у Чернігові**

«Спасибо тебе, дорогая, за твое милое письмо, оно доставило мне много радости. Ты умеешь придать своим письмом такой сердечный, искренний тон, в какой мне, кажется, никогда не удалось бы попасть, хотя я чувствую не менее твоего сильно. Не бойся, Шуручка, что нам будет скучно вместе: разница вкусов только сблизит нас, даст нам возможность лучше понимать друг друга».

(19 лютого 1908 р. Чернігів)

Аплаксина, 1908 р.

«... ты такая чуткая, отзывчивая, ты так хорошо понимаешь меня, что мне кажется – мы созданы друг для друга. ... Это просто удивительно, какая ты прозорливая, догадливая, чуткая. Люблю тебя за это, голубка моя! В каждое слово я вкладываю всю свою душу, когда говорю с тобой. Если бы ты была со мной... Без тебя я чувствую себя очень плохо».

(13 березня 1908 Чернігів)

Щоб дати раду своїм почуттям, двом благородним і глибоко порядним людям треба було немало сил, терпіння потаємних душевних мук. Одне слово, постійного внутрішнього боріння з самим собою, тими особистими і загальними моральними принципами яких багато що відзначалось у суспільстві.

Коцюбинський рівно, тактовно ставився до людей. «Я не люблю бути грубим з людьми, – пояснював він Аплаксині свою поведінку, – але й не дозволю підійти до мене близько людині, мені неприємній».

Це стверджують й інші мемуаристи. «До зближення, – зауважує Чернявський, – приводила його тільки спільність духовних і артистичних інтересів».

У молоденькій Шурочці Аплаксиній письменник знайшов людину з іншого небуденного світу, вона стала повірницею його душі і мрій. Майже 10-річне листування та кохання між ними є найкращим тому свідченням. Листи одне одному вони писали майже щодня. Зазвичай вранці Михайло Михайлович, прийшовши в бюро, клав записочку в їхню імпровізовану скриньку – в дупло старенького дерева.

«...Как сон, волшебный сон, прошло наше свидание и опьянило меня счастьем. Так хорошо, как вчера мне еще никогда не было. Я всю ночь грезил тобой и еще до сих пор чувствую поцелуи и не могу, не умею выразить, как благодарен тебе, моя голубка...»

Коцюбинський мав намір піти з родини, побратися з коханою й виїхати з Чернігова. Аплаксина з недовір'ям ставилася до його проєктів нового життя, – адже розуміла, що в Михайла Михайловича велика сім'я і він – як людина обов'язку, – навіть дуже кохаючи її, не зможе розлучитись з дружиною й улюбленими дітьми; врешті-решт, вона на цьому ніколи й не наполягала.

Хоча закохані тримали своє особисте життя в таємниці, проте вже невдовзі воно стало предметом пліток на службі, й у травні 1907 р. Віра Устимівна одержала анонімного листа, з якого випливало, що чоловік їй зраджує. Але Михайло Михайлович ухилився від розмови з дружиною.

Одного разу Коцюбинський запропонував писати йому додому, адже в аристократичних сім'ях не читають чужих листів. Сторож статистичного бюро, коли Михайла Михайловича не було на роботі, приніс лист від Аплаксинії додому і вручив дружині.

**Будинок Коцюбинського на вулиці Сіверянській, 2,
де письменник мешкав у 1898-1913 рр.**

В серпні 1908 р. дружина Коцюбинського Віра Устимівна, зробивши виняток з правил «доброго дому» прочитала листа Аплаксіної до свого чоловіка. Віра Устимівна доклала усіх сил, щоб вирвати у чоловіка обіцянку не кидати родину. З цим листом вона прийшла до Аплаксіних: просила матір та сестру вплинути на Шуру. Скаржилася, погрожувала, що не зупиниться ні перед чим, аж до вбивства.

«Тишу тебе после объяснения, мой друг. Мне предъявлено было твое письмо с добавлением, что это письмо от тебя. Я прочитал и не отрицал. Несмотря на ожидания, - никаких упреков, никаких сцен. Наоборот – столько выказано было благородства, участия и доброты – что я был сражен. Оказалось, что В[ера] И[устиновна] очень любит меня, что я не подозревал. Она умоляла меня не бросать семью, не губить всех. Мне было так страшно тяжело, так невыносимо, что я плакал. ... Не знаю, переживу ли я тяжелую душевную драму – этот конфликт между долгом и чувством. Что делать? Мучительно тяжело.»

(1 серпня 1908 р. Чернігів)

«Дорогая моя! ... Я ничего не решал, как я могу решить без тебя, я только сознаюсь перед собой, что мне трудно, труднее чем я думал, разбить семью и что я чувствую, как обязанности тянут меня в сторону жертвы, говорят принести в жертву личное счастье. Может быть, ты осудишь меня за то, что я до сих пор жил надеждами на иное и заразил этими надеждами и тебя».

(7 серпня 1908 р. Чернігів)

Олександра Іванівна писала Михайлу Михайловичу, що їм необхідно розлучитися, що далі зустрічатися буде важко, і радила йому заспокоїтися, не хвилюватися і примиритися з неминучістю.

Із відповіді на лист Аплаксіної, який Коцюбинський отримав через її сестру Зіну:

«Тебя интересует, прежде всего вопрос, что я сказал Вере Устиновне. Я ей сказал, что решил жить (я думал умереть – так сильно хотелось) и пожертвовать своим счастьем для детей. Как мне трудно и сольно сей час писать это, если бы ты знала только. Живу я не только своим горем, а и твоим – и поэтому мне так тяжело».

(лист від 14 серпня 1908 р.)

Після цього листа Аплаксіна перестала відповідати на листи Михайла Михайловича, та він продовжує писати:

«Мой единственный, дорогой, любимый друг! Ты мне столько дала счастья! Неужели в несчастье ты перестанешь быть моим другом?»

(19 серпня 1908 р.)

М. Жук.
Портрет М. Коцюбинського

Олександра Іванівна у своїх спогадах розповідає: «Коли я повернулася з відпустки, я не хотіла зустрічатися з Михайлом Михайловичем, щоб допомогти йому звикнути до думки про необхідність розлуки. Але, коли я побачила його змучене обличчя, нестерпний жаль охопив мене. Він був схожий на людину, що встала після тяжкої хвороби. Я зрозуміла, що розлучитися з ним не зможу.» Отже, вибір зроблено. Олександра залишається вірною подругою Коцюбинського, але у зв'язку з згаданими вище обставинами їхні відносини мають конспіративний характер. І хоча письменник їй обіцяв дружині порвати з Аплаксіною, проте цього не сталося. Почуття до Шурочки взяли гору, й вони відновили побачення. Так тривало чотири роки.

Їхнє кохання стало ще трагічнішим.

«Раньше я был иным – я был счастлив и полон надежд. А теперь чувствую себя разбитым и несчастным... Невозможно часто видеть тебя. Невольная разлука и неудовлетворенность такой раздвоенной жизнью, какой теперь приходится жить, все это подчас страшно измучивает меня, и в этом моя болезнь. Я положительно не могу жить без тебя... Ты мне необходима, как воздух, как живописцу краски и музыканту звуки».

Вони мріяли бути разом, але ці мрії виявилися ілюзією: їх перекреслив непереборний конфлікт між обов'язком і почуттям.

Уривчасті побачення, гострота щастя від зустрічі, радість очікування і згадування. Залежність від неблаганних суто зовнішніх чинників, передусім від погоди. Холод, дощ сприймаються як особисті вороги: «Злюсь на погоду: эта стена холода разделяет меня с моей милой, родной деткой».

Це була любов без інтиму. Але та любов, яка, здавалось, давала їм набагато більше:

«Ты наполняешь мою жизнь так, как солнце в полдень воздух».

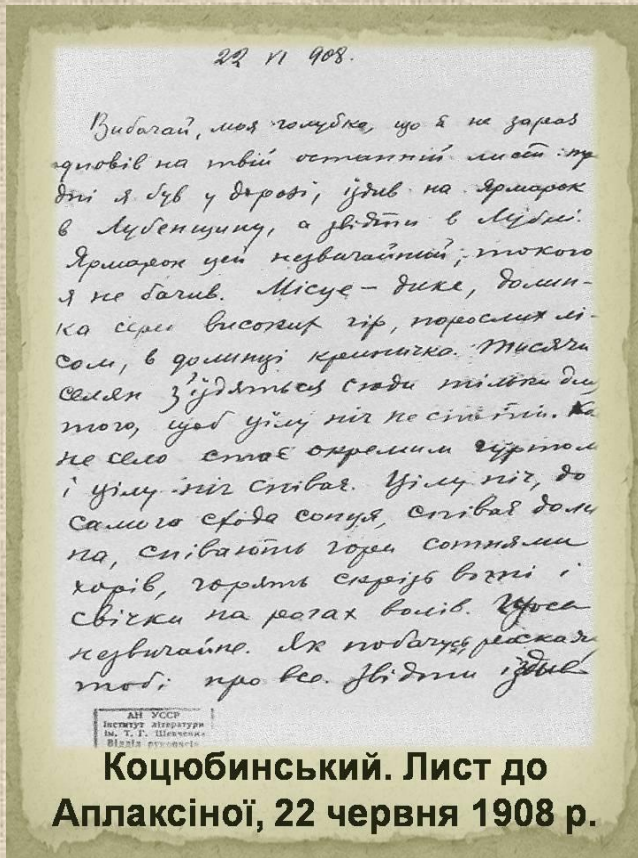
(лист від 1906 р.)

Добре відомо, що Михайло Михайлович дуже любив сонце і називав себе «сонцепоклонником». «Мій бог – сонце» – писав і говорив не раз він мені. (Олександра Аплаксіна «Сторінки спогадів»)

Олександра асоціювалась у нього з улюбленим, довгожданим сонечком.

У своїх листах вони намагалися дізнатися одне про одного якнайбільше, обов'язково цікавили якісь побутові деталі, одяг, їжа, стан здоров'я і настрої.

Свої листи до коханої Коцюбинський писав здебільшого російською – так спілкувалися вони на службі, такою мовою від народження говорила його люба Шурочка. Але іноді, забуваючи про все на світі, він говорив до неї українською, таким чином вихлюпуючи з душі цілий шквал до часу затаєних почуттів:

«Вибачай, моя голубка, що я не зараз одповів на твій останній лист: три дні я був у дорозі, їздив на ярмарок у Лубенищину, а звідти у Лубни... голубочко моя, дорога моя дитино! Я так скучив за тобою, що й не отдав, щоб на хвилинку притиснути тебе до серця! Ти таку приємність зробила мені, що хочеш мати од мене українські листи. Пишу їх охоче.»

(1908 р. Кононівка).

Коцюбинський стає популярним не лише серед читачів закордону, але й російських. У петербурзькому видавництві «Знання» виходять його книги, а часопис «Современник» обіцяє друкувати твори письменника українською мовою.

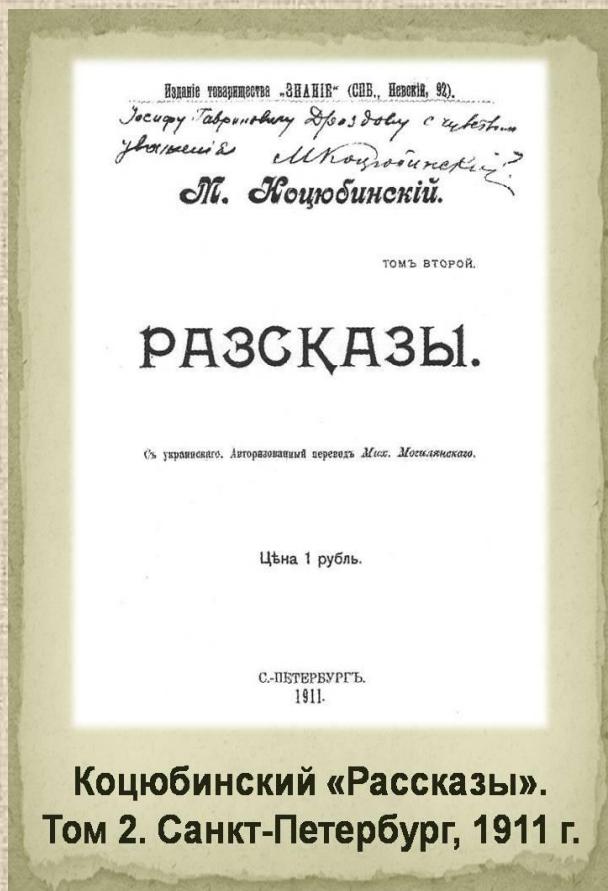

«Недавно получил от Амфитеатрова приглашение сотрудничать в большом журнале «Современник», имеющем выходить с нового года в Петербурге. Судя по составу сотрудников – журнал обещает быть очень интересным. Готовое печатать по-украински, лишь бы писал. Это результат ознакомления с моей книжкой в изд. «Знание». «Готовится перевод на че[ш]с[кий] язык второго тома моих рассказов. Как видишь, мне начинает везти [в литературе, конечно, больше ни в чем]».

Чернігів, 7 грудня 1910 р.

Він називав її пташкою, квіточкою, вранішнім сонечком, голубкою, серденьком, своєю весною, дочкою й дитинкою, Шурочка й Шурок.

«Пік» листування Коцюбинського з Аплаксіною припадає на останні роки життя письменника, коли хвороба посилилася, поглинула й диктувала все, визначила стратегію життя.

“Держу сейчас корректуру своего нового (зуцувльського) рассказа, который должен появиться в 1-й книге “Вістника”. Вообще меня атакуют со всех сторон не только украинские, но и русские издательства. Даже сюда приезжали издатели и редакторы с просьбой сотрудничать, но я отказываюсь, не желаю связывать себя, так как боюсь обязательных спешных работ, что всегда связывает и понижает качество работы”.

(29 грудня 1911 р. Капрі).

“Все время я вспоминаю тебя и проверяю свои чувства к тебе; все мне хочется знать, насколько сильна моя любовь, и всякий раз прихожу к заключению (собственно – чувствую), что люблю тебя сильно и безгранично, что моя привязанность, быть может, даже прочнее теперь, чем в первый период нашей любви”.

(12(25) листопада 1911 р. Львів).

“Пишу эти строчки и, мысленно оглядываясь на все время нашей любви, я помню только хорошее, светлое; все пятна, все тяжелое, что пережилось, исчезли куда-то – я это забыл и не хочу помнить. Чувствую в душе праздник, мне светло и хорошо от того только, что мы любили друг друга”.

(29 грудня 1911 р. Капрі).

Кохання Коцюбинського до Аплаксіної – це прекрасні, хоч водночас і глибоко трагічні сторінки особистого життя, що їх можна простежити в листах письменника.

Він писав їй і з сусідньої вулиці, і зі столу, який стояв зовсім поруч у Чернігівській губернській земській управі, де їм довелося служити. Писав до коханої у каюті річкового пароплава, у вагоні потяга, на борту морського судна й у лікарняній палаті.

Ці листи – безцінний інтимний щоденник письменника, подекуди дуже близький до духовної сповіді.

Він писав їй з Карпат, де народжувались його “Тіні забутих предків”, зі своїх поїздок до друзів, з острова Капрі, де довгий час лікувався в останні роки життя.

Ті листи не лише вражаючий документальний літопис життя, не тільки відгомін найменших, найтрепетніших порухів закоханої душі Коцюбинського, але й неймовірні заглиблення у творчу лабораторію письменника.

“Я теперь так выбился из обычной житейской колеи, так погрузился в работу, что реальная жизнь для меня почти не существует. Я весь среди своих героев, живу их жизнью, разделяю их горе и радость, говорю их языком и предан их интересам...”

(10 грудня 1909 р. Чернігів).

“...в зиме есть утешение: буду работать, а это наполняет меня радостью и страхом, который я всегда испытываю, принимаясь за новую работу... Вечное желание работать, порыв – и вместе с тем неудовлетворенность, стыд перед собой за плохую работу... Если бы не какая-то неведомая сила, вечно толкающая тебя вперед, вечно приказывающая: пиши! – я бросил бы перо и искал бы применения сил на ином поприще... мне хочется поделиться с тобой всем, что я думаю и испытываю. Я знаю, ты поймешь меня, мой дорогой друг”.

(13(26)липня 1910 р. Капрі).

Аплаксіна належить до високої сфери його життя. Любов – почуття духовне. Її місце біля літератури. Літературна тема періодично з'являється в листах до Аплаксіної. Скільки разів він радував її своїми новими книгами і творчими задумами. Деколи навіть просив поділитися думками: як сприймається той чи інший сюжет, над яким він мав завтра працювати.

Розпочавши на Капрі працю над новелою “Подарунок на іменини”, Коцюбинський в листі від 9 січня 1912 року розповідає про тему свого оповідання, переказує сюжет и просить: “Напиши, удачно ли выбрал ее”. Письменник цікавиться думкою друга:

”Иногда мне так хочется услышать твое мнение о том, что я написал; мне кажется, что ты своей чуткой душой разъяснила бы мне мои сомнения, затруднения, осветила бы то, что ускользает, неясное в моем воображении и проходит для меня бесследно”

(1907 р. Чернігів).

Як згадує сама Аплаксіна: ”Михайло Михайлович завжди ділився зі мною думками про те, що він задумав писати і як буде писати. Зі змістом задуманих творів я була знайома задовго до того, як вони були написані. Звичайно Михайло Михайлович розгортав переді мною схему майбутніх творів, ділився своїми сумнівами, просив поради.

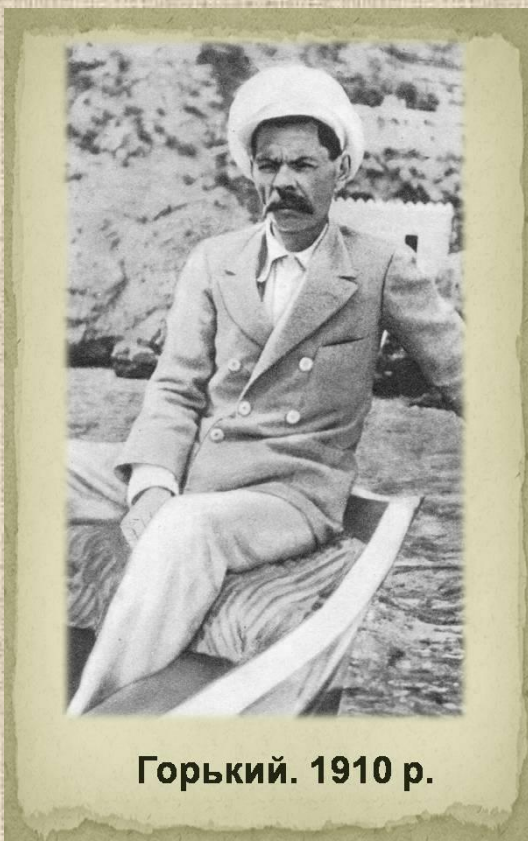
Проте, я була поганою помічницею в цій справі. Я не вмiла критично поставитись до його творів – мені все, що він задумував, здавалося цінним і цікавим”.

Поступово вона починала розуміти те, що поруч із нею митець надзвичайного таланту. А він, потроху, але цілеспрямовано вводив її у свій літературний світ, долучав її до своєї рідної мови й культури. З роками цей його світ стане й для неї рідним і дорогим.

Михайло Михайлович не раз жартома зізнавався Аплаксиній:

”Да, милостивая государыня, у Вас имеется соперница. Блондинка она или брюнетка – решайте сами, но соперница несомненная: это т-ле Литература, ревнивая и страстная особа. Но мы сумеем помирить ее с Вами и будем жить вместе в любви и согласии. Не правда ли?”

(1911 р.)

Горький. 1910 р.

А скільки вона пізнала світу через розповіді і листи з Криворівні, Венеції, Капрі! Він розповідав їй про свою дружбу з Горьким.

“Опишу тебе свои впечатления от Горького... Сам он живой, интересный человек, говорит нервно, иногда слезы блещут на глазах, когда волнуется. Одна есть черта, свойственная самоучкам: он боится, чтобы его не приняли за необразованного человека, и потому щеголяет разнообразными знаниями без

всякой надобности, ... живет он роскошно, занимает чудную виллу в 13 комнат с роскошной обстановкой. Народу у него масса. Жена — очень образованная женщина и красавица. Все так приветливы и милы со мной, что даже совестно”.

(4(17)червня 1909 р. Капрі).

Марія Андреева

**І. Бродський.
Портрет Марії Андреевої**

“Дорогой Шурок, я уже на Капри, как видишь. ...Все здесь прекрасно, все удобства, электричество, ванная, чистота и спокойствие... Осмотрел близкие знакомые места и пошел к Горькому. Здесь встретили меня, как родного. В 12 часов ночи мы отплыли в Мессину... Какая картина! Всю жизнь не забуду. Весь город — развалина. Улицы загромождены камнями и всякими предметами, под которыми и сейчас похоронено 40 тысяч человек. ... Некоторые здания — груда обломков, где удивительно спрессованы камни, доски, вещи, люди, ... Пошел далее, по улице-кладбищу. Но вдруг — ужас. Почва заколебалась подо мной, развалины двинулись, раздался треск. Землетрясение. Оно продолжалось один момент, секунды 3-4, но люди онемели. Я думал, что уже конец мне. На улицах движение, но в глазах всех ужас, женщины в глубоком трауре, мужчины все в черных галстуках”.

(4(17)червня 1910 р. Капрі).

Неаполь. 1900 роки.
Фотолистівка з архіву Коцюбинського

М. Коцюбинський та М. Горький
серед рибалок, 1910 р.

Месіна після землетрусу. 1908 р.
Соборна площа.

Капрі. Площа Умберто І. 1900 роки.

Капрі. Вілла Спінола, де в 1909 -1911 роках
мешкав Горький

Коцюбинський на терасі
вілли Серафіни. 1911 р.

Острів Капрі

“Остров Капри невелик, но все же на нем могло бы поместиться с десяток таких городов, как Чернигов. ... жизнь здесь обставлена не только удобствами, но и полным комфортом, невиданным в России. Благодаря тому, что население невелико и культурно, каждый, кто живет больше недели на Капри, становится известным городу. Здесь даже известно, что я писатель, а для итальянцев писатель нечто священное, поэтому мне кланяются и тепло приветствуют даже незнакомые люди. Правда, как это необычно, если сравнить с нашими нравами?”

(21 червня 1910р. Капрі).

“Ужинаю я у себя, т.е. с Горьким, и уже весь вечер до 12 или часу проводим вместе. Здесь собирается очень интересное общество, большею частью литераторы, и ведутся оживленные споры и разговоры. ... Принимают меня здесь более чем хорошо, все говорят мне комплименты, восхищаются моими работами, чем немало смущают меня. Я не привык играть такой роли, мои соотечественники ведь не балуют меня таким вниманием. Я мне хочется замкнуться в комнате, уйти в себя и работать”.

(27 листопада 1911 р. Капрі).

“Пік” листування Коцюбинського з Аплаксіною припадає на останні роки життя письменника, коли хвороба посилилась, поглинала й диктувала все, визначала стратегію життя.

Коцюбинський за письмовим столом.
Чернігів, 3 грудня 1909 р.

Працівниці Оцінно-статистичного бюро.
Чернігів, 4 березня 1909 р.

З 1908 року Михайло Михайлович часто хворів. Лікувався на Капрі, в Криму, Одесі, Києві. Аплаксіна знала, що кілька років тому одеські лікарі виявили у Коцюбинського порок серця та сердечну астму. А лікарі завжди застерігали не перевтомлюватися. Так ні! Йому все хотілось бачити, відчути, пережити.

Перебуваючи на околиці Константинополя, виходив на гору, звідти милувався довколишніми краєвидами. Проїжджаючи Мессіну – місто і порт Сицилії, яке 1906 року потерпіло від землетрусу, – він ішов туди, де на руїнах проводились розкопки. Часто піднімався високо в гори. А котрогось дня забрався на 1200-метрову висоту. Коли вернувся, відчув страшену втому, й відразу ж “розклеївся”. Не додала здоров'я і Венеція. Коли приїхав туди, небо було затягнуто хмарами, туман, сирість. Сирість викликала глибокий кашель.

“Ну и штуку удрала моя болезнь с нами. Едва доехал домой (в дороге было очень плохо) и сейчас же слег. При врача лечили меня, а толку и до сих пор мало. ... В горах простудился и в добавление к инфлюэнце схватил грипп желудка. Кажется пустяк, а оказалось, что далеко не так. Эта болезнь вызвала астму и сердечные припадки. ...ночи у меня мучительные и приходится просиживать их в постели, т.к. лечь не могу. Кроме того, полная диета истощила меня очень, я исхудал и на себя не похож. Вот каковы мои дела, голубка”.

(14 серпня 1912 р. Чернігів).

Та здоров'я невблаганно залишало письменника. З останньої поїздки в Італію Коцюбинський повертається до сім'ї з кашлем, частими нападами серцевої астми і температурою. І хоча на Капрі ним було написано кілька гарних творів, це не тішило ні друзів, ані самого письменника – хвороба прогресувала. Його поклали до Київської університетської клініки.

Київ. Терапевтична факультетська клініка Університету св. Володимира, де в 1912-1913 рр. перебував на лікуванні Коцюбинський.

“Остановился я в гостинице и сейчас же пригласил на консилиум трех известных врачей. ... они меня осматривали, выслушивали и пришли к заключению, что все мои болезни происходят от плохого сердца, слишком переутомленного и не желающего работать. И все вместе настаивали, чтобы я избрал для лечения не частную лечебницу, а университетскую клинику... Как только осмотрели меня в клинике, сейчас же уложили в постель – и вот уже 9 дней лежу пластом, не смея вставать... говорят, что сердце у меня плохое, но обещают исправить его”.

(1 листопада 1912 р. Київ).

Михайла Михайловича відвідували друзі, шанувальники, студенти. Його палата ніколи не була без живих квітів, книг і цукерок.

Коцюбинський в палаті Терапевтичної факультетської клініки Університету Св. Володимира в Києві, 1912 р.

На адресу Коцюбинського в клініку надходило багато листів, а між ними – завжди очікувані конверти від Шурочки, які акуратно приносив старенький фельдшер Гурій Микитович Прокопенко, з яким Михайло Михайлович потоваришував.

О. Аплаксіна, 1812 р.

Шурочці так хотілося самій приїхати до Михайла Михайловича, морально підтримати його, розповісти, як порожньо без нього у статбюро і в її житті. Вона ж росла без надійного батькового плеча. І лише зараз відчула оте жадане тепло з присутності у її серці Михайла Михайловича.

Не минало жодного дня, аби професор Образцов, його головний асистент Микола Стражеско та ординатор Мустафа Рафієв не одвідували Михайла Михайловича. Лікарі добре розуміли, що на одужання хворого вже не чекати, а от відтягнути час його смерті намагались.

“...врачи держат меня в постели, запрещают волнения, движения – все, чем проявляется жизнь. Работать еще не могу, но много читаю. Знакомлюсь с новым для меня писателем Джеком Лондоном, американским Горьким, работавшим в качестве чернорабочего на золотых приисках на Аляске. ...Вокруг меня лежат новинки книжного рынка, и я предвкушаю много удовольствия от ознакомления с ними”.

(4 листопада 1912 р. Київ).

“Мне еще не разрешают сидеть, и я все время лежу. Говорят – это необходимо для переутомленного сердца. Голубка моя! Я знаю, что помогло бы моему сердцу – но это средство как раз недоступно для меня. Ты поставила бы меня своей любовью и нежностью скорее на ноги, чем все профессора и лекарства. Я это чувствую”.

(21 листопада 1912 р. Київ)

“Целую и обнимаю тебя, дорогая Шурочка, и поздравляю с новым годом. Больше, чем себе, желаю тебе здоровья и хорошего самочувствия, а нам вместе (мне трудно отделить себя от тебя) – более счастливого года, чем был прошедший. Не хочется мне огорчать тебя, но здоровье мое очень неровное. Ряд подъемов и падений, и нет уверенности, что налаживается. ...Хуже всего, что я не знаю, когда меня отпустят”.

(30 грудня 1912р. Київ).

“Только что прочитал твое письмо вторично – и натянутые нервы не выдержали – стало мне плохо, невыносимо больно в груди, и пот облил меня с ног до головы. На будущее время постараюсь укрепить свои нервы и буду легче переносить огорчения. И ты не огорчайся, голубка. Такова, видно, наша судьба. Но я имею надежду, что дальше все пойдет лучше. ... Целую тебя, мое сердце, моя родная и милая, моя добрая голубка. Люби меня, если можешь. Я тебя крепко люблю и крепко целую”.

(11 січня 1913 р. Київ).

Михайло Михайлович нудиться. Йому хочеться швидше вийти з клінічної палати на волю, поїхати до Чернігова, помилуватися дітьми, садом, чудовим краєвидом на Десну. Нарешті Коцюбинський діждався дозволу поїхати додому.

Віра Устимівна вже все знала. Коли востаннє завітала до хворого, лікарі чемно запросили її і відверто сказали.” Що могли зробити – зробили. Але недуга виявилась сильнішою од нас. Везіть додому”.

“Це були нестерпно тяжкі дні. Понад два місяці я не мала жодного рядка від Коцюбинського. Проте думка про трагічний кінець ні на одну хвилину не приходила мені в голову. Оптимізм Михайла Михайловича, його впевненість у тому, що все буде добре, посіяли в моїй душі надію...

Смерть була несподіваним жахливим ударом...” (О. Аплаксіна “Сторінки спогадів”).

У Страстну п'ятницю 25 квітня 1913 року о 2 годині після полудня Коцюбинський помер у себе вдома в Чернігові на 49-му році життя в присутності дружини, молодшої доньки та лікаря Аркадія Утевського. Його останні слова були:” Жити хочу, жити!!”

Коли служниця одного із близьких знайомих Коцюбинського, художника Михайла Жука принесла записку: ”Сьогодні... помер Михайло Михайлович. Настя,”– одразу я не повірила. А потім якесь отупіння до неприємності опанувало мною... Наступного дня Анастасія Григорівна, дружина Жука, попросила мене допомогти робити вінки на труну

Коцюбинський у домовині, 1913 р.

Коцюбинського... Квіти приносили безперервно. Хтось приніс кошик рожевого яблуневого цвіту. “Цвіт яблуні,” – скорботно промайнула думка. Я згадала, що Михайло Михайлович писав мені з Капрі під час своєї останньої подорожі, що йому приємно було бачити там розквітлу яблуню. Я присунула до себе

той кошик і швидко сплела вінок. Він був найкращий з усіх вінків. Анастасія Григорівна тоді розповіла, що хтось цей вінок поклав у труну у головах Михайла Михайловича. “А знаєте,- сказала вона,- Віра Устимівна прохала від вас не приймати ні вінків ні квітів.”

Болдіна гора

Серед тих, хто в тритисячному натовпі проводжав Коцюбинського в останню путь, була й Олександра.

Похоронна процесія

Могила Коцюбинського

Тільки після того, як на Болдиній горі виріс свіжий горбочок з піску та глини і над Десною вляглося гучне відлуння “Вічної пам’яті”, Аплаксіна пішла до статистичного бюро, яке містилося на окраїні міста, і мовчки пройшла чудовою алеєю старих кленів, яку так любив колись Михайло Михайлович. Цвіли яблуні, сонце золотило повітря, щебетали птахи під блакитним небом, земля повнилась квітами і теплом... Була весна 1913-го.

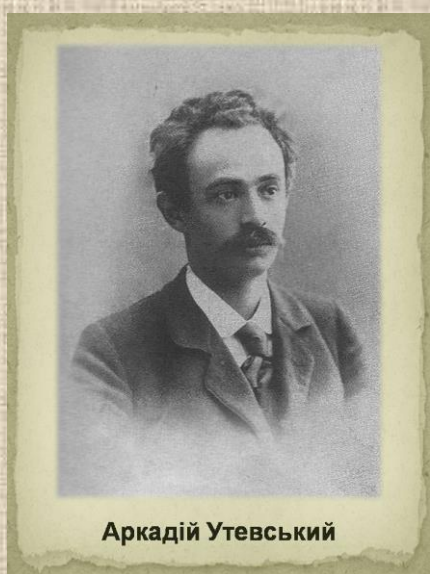
Багато видатних поетів, письменників, скульпторів, художників оспівували жіночу красу і черпали натхнення в коханні. Часто зі зміною нової коханої жінки відкривався новий етап в праці творця.

У кожного Данте мала бути своя Беатріче, натхненниця. Муза, яка змушувала серце Поета народжувати те, що має залишатися у вдячній пам’яті людства. Леся Українка в своєму знаменитому вірші про жінку

Дантову назвала її забутою тінню. Такою забутою тінню була в житті Михайла Коцюбинського Олександра Аплаксіна, молодша від нього на шістнадцять років, яка, полюбивши письменника, свідомо не зазнала щастя подружнього життя, материнства, бо не дозволила собі зробити будь-яких рішучих кроків, щоб забрати письменника з сім'ї. Не шукала вона для себе й іншої пари – у неї був і назавжди залишився тільки Михайло Михайлович, “її комік”, як він часто підписував свої листи до неї.

“Если великий Данте имеет свою Беатриче, то пусть позволено будет мне, обыкновенному смертному, иметь свою Беатриче-Шурочку, любовь которой зажигает во мне огонь и согревает сердце”.

Коцюбинський був життєлюбом. Він любив життя в усіх його проявах, в усій його повноті і складності.

“Не варто нічому дивуватися, адже він був живою людиною і нічого людське не було йому чуже...” – скаже згодом про М. Коцюбинського його лікар Аркадій Утевський.

Після смерті чоловіка Віра Устимівна працювала коректором в губернському земстві. Потім служила у статистичному бюро. У грудні 1921 року вдова письменника Коцюбинського померла в Чернігові від тяжкої форми тифу. Її поховали поруч із чоловіком.

Внаслідок пережитого стресу у Олександри Іванівни погіршився зір. До скасування установ (1918) вона не полишала праці в оцінно-статистичному бюро земства. Вийшовши у відставку, того ж року переїхала до Одеси, де до 1921 року завідувала столом особого складу Раднаргоспу. Пізніше Олександра Іванівна переїхала до Ленінграду. Там у 20-ті чи 30-ті роки з нею трапилось нещастя – впала на підлогу і сильно забила голову, від чого остаточно осліпла. Це змусило Аплаксіну повернутися до Чернігова в старенький будиночок на околиці міста. Олександра Іванівна мешкала вдвох з сестрою Зінаїдою до самої смерті у 1973 році.

Там її й застав у 1954 році львівський професор Іван Денисюк, який згодом написав про “Беатриче Коцюбинського” нарис, згадуючи в ньому

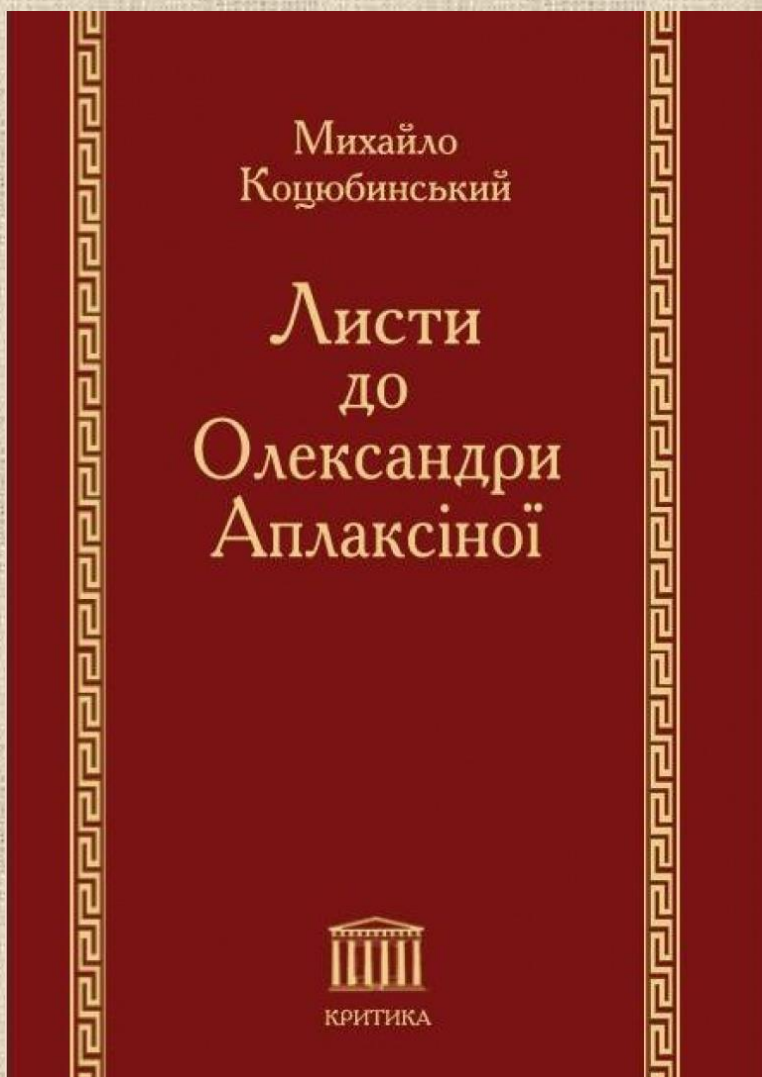

“невисоку на зріст сивоволосу жіночку, з кирпатим носиком, негарну, але оповиту флером побаву й чару”, “людину високої інтелігентності й культури. Незрячі звичайно мають застиглий вираз обличчя. Олександра Іванівна була людина експресії, внутрішньої динаміки, розмовляла жваво й цікаво. Вона була в курсі всіх літературних справ – сестра усе їй читала.”

Вірна своєму почуттю до Коцюбинського, власної родини вона не створила. На довгі роки її розрадою стали музика й література (вона опанувала шрифт Брайля). Олександра Іванівна продовжувала трепетно зберігати листи коханого, завжди добре пам'ятаючи його слова: “Две только вещи тяжело переносят: разлука с тобой и невозможность писать”.

Їй судився довгий вік – цілих 92 роки...

Тривалий час стосунки Коцюбинського та Аплаксіної були таємницею. У 1938 році вона передала Інституту української літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР понад 300 листів-автографів письменника. І хоча була хвора та позбавлена зору, проте з ентузіазмом відгукнулася на прохання Інституту написати спогади про Коцюбинського. Так з'явилась книга “Сторінки спогадів”.

Публікація листів Коцюбинського в 1938 році привернула до Аплаксіної громадську увагу. Нею опікувалася родина брата Михайла Коцюбинського Хоми, який з 1934 року очолював музей Коцюбинського в Чернігові. Завдяки йому Олександра Іванівна стала бажаною гостею музею, виступала перед екскурсантами, спілкувалася з літераторами і науковцями.

Видання 1938 року рясніло різноплановими купюрами – політичного й морального характеру. І от минуло 70-років,

протягом яких відійшли у вічність ті, хто наклав табу на листування – й видавництво «Критика» в серії «Відкритий архів» видало книгу «Михайло Коцюбинський. Листи до Олександри Аплаксіної». У цей том увійшло 335 листів і записок Коцюбинського до коханої жінки протягом 1904-1913 років без жодних купюр.

Публікуються «Сторінки спогадів» самої Аплаксіної, стаття Михайлини Коцюбинської «Мати свою Беатріче», коментарі літературознавців, фотографії.

Коли він помер, їй було лише 32 роки, але більше вона нікого не кохала.

